

Γιώργος Τσιώλης*

“Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων:

μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση;”

Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας, Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα. Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων. Αθήνα: Κριτική. 2011. Σελ. 129-159.

Στο παρόν κείμενο θα εξετάσουμε τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων ως μια διακριτή στρατηγική στην κοινωνική εμπειρική έρευνα. Αφού προηγηθεί μια προσπάθεια εννοιολογικής οριοθέτησης της δευτερογενούς ανάλυσης και προσδιοριστούν οι παράγοντες που οδήγησαν στην αύξηση του ενδιαφέροντος για την επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων τα τελευταία χρόνια, θα συζητήσουμε τους λόγους για τους οποίους η δευτερογενής ανάλυση δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην ποιοτική έρευνα. Θα εστιάσουμε σε δύο τύπους ενστάσεων, που αμφισβητούν τη συμβατότητα της δευτερογενούς ανάλυσης με την ποιοτική προσέγγιση: ενστάσεις που εδράζονται σε επιστημολογικά ζητήματα, και επιφυλάξεις που άπτονται θεμάτων της ερευνητικής ηθικής και δεοντολογίας. Θα παρουσιάσουμε, αντιστοίχως, τους τρόπους με τους οποίους απαντούν οι υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης σε όσους διατυπώνουν αυτές τις επιφυλάξεις, καθώς και τις λύσεις που προτείνουν σε πρακτικό επίπεδο. Το άρθρο ολοκληρώνεται με μια σταχυολόγηση των οφελών και των δυνατοτήτων, που προσφέρει η δευτερογενής ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων στην εμπειρική κοινωνική έρευνα.

1. Ορισμοί και ιστορική αναφορά.

Ανατρέχοντας στη σχετική βιβλιογραφία¹ μπορούμε να ορίσουμε ως *δευτερογενή ανάλυση* στην κοινωνική έρευνα εκείνη την ερευνητική στρατηγική που επιδιώκει να μελετήσει κοινωνικά φαινόμενα χρησιμοποιώντας *δεδομένα* που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνητικών εγχειρημάτων. Ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει μια σειρά από παραδοχές, που έχουν αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων και θέτουν διλήμματα στα οποία καλούμαστε να τοποθετηθούμε.

Θα πρέπει κατ’ αρχάς να διαφοροποιήσουμε τη δευτερογενή ανάλυση από τη μετα-ανάλυση. Στη μετα-ανάλυση μονάδες ανάλυσης που καλείται ο ερευνητής να επεξεργαστεί αποτελούν οι *αναλύσεις* και τα *ευρήματα* άλλων (προγενέστερων) ερευνών². Αντιθέτως, στη δευτερογενή ανάλυση ο ερευνητής επεξεργάζεται εκ νέου τα ερευνητικά *δεδομένα* – και όχι τα ευρήματα - των πρωτογενών ερευνών.

Ένα άλλο ζήτημα, που έχει συζητηθεί σε σχέση με τον ορισμό της δευτερογενούς ανάλυσης, αφορά το είδος των (προϋπαρχόντων) δεδομένων που μελετά δευτερογενώς ο ερευνητής. Σύμφωνα με την Heaton (2004:5), θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ *ερευνητικών δεδομένων* και *τεκμηρίων*. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για δεδομένα που έχουν παραχθεί με συστηματικό και μεθοδικά ελεγμένο τρόπο στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνών. Στην περίπτωση των «τεκμηρίων» πρόκειται για στοιχεία που έχουν παραχθεί για άλλους (ξένους προς την ερευνητική

* Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.

¹ Βλ. ενδεικτικά Hakim (1982), Dale κ.ά. (1988), Stewart & Kamins (1993), Heaton (2004).

² Ο Glass (1976:3) ορίζει τη μετα-ανάλυση ως «ανάλυση αναλύσεων», διαφοροποιώντας την από τη «δευτερογενή ανάλυση».

διαδικασία) σκοπούς, αλλά συλλέγονται εν συνεχεία από τον ερευνητή και γίνονται αντικείμενα της επεξεργασίας του. Ένας αυστηρός ορισμός της δευτερογενούς ανάλυσης προσδιορίζει την εμβέλειά της στην πρώτη μόνο περίπτωση· όταν, δηλαδή, ο ερευνητής επιλέγει να επεξεργαστεί δευτερογενώς δεδομένα, όπως καταγραφές παρατήρησης, σημειώσεις πεδίου, συνεντεύξεις, καταγραμμένες ομάδες εστίασης, αφηγήσεις ζωής ή ημερολόγια³, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνών. Αντιθέτως, όταν ο ερευνητής επεξεργάζεται κοινωνικά ή προσωπικά «τεκμήρια», τα οποία έχουν παραχθεί σε εκδηλώσεις που δεν σχετίζονται με την ερευνητική διαδικασία, όπως αυτοβιογραφίες, ημερολόγια⁴, καταγραφές ονείρων, επιστολές, δημόσια έγγραφα, φωτογραφίες, φιλμ⁵, κ.ά., τότε μιλάμε για τη μεθοδολογία της ανάλυσης τεκμηρίων (documentary analysis)⁶ και όχι για δευτερογενή ανάλυση.

Το επόμενο επίμαχο ζήτημα, που αφορά τον ορισμό της δευτερογενούς ανάλυσης, έχει να κάνει με το κατά πόσο λογίζεται ως δευτερογενής ανάλυση η επεξεργασία των δεδομένων της πρωτογενούς έρευνας, όταν αυτή αναλαμβάνεται από τον ίδιο ερευνητή που την πραγματοποίησε, σε μεταγενέστερο όμως χρόνο και με νέα ερωτηματοθεσία. Σύμφωνα με την Heaton (2004: 13-14), στο ζήτημα αυτό δίδεται διαφορετική απάντηση από τους αναλυτές ποσοτικών δεδομένων και από εκείνους που αναλύουν ποιοτικά δεδομένα. Οι πρώτοι ορίζουν αυστηρά ως δευτερογενή ανάλυση την διαδικασία κατά την οποία την επεξεργασία των δεδομένων αναλαμβάνει πρόσωπο διαφορετικό από εκείνο που έχει συλλέξει και αναλύσει πρωτογενώς τα δεδομένα⁷. Αντιθέτως, στην ποιοτική έρευνα έχουν αναληφθεί πρωτοβουλίες κατά τις οποίες οι ερευνητές συνενώνουν τα αποθέματα των περιπτώσεων των ατομικών τους πρωτογενών ερευνών με σκοπό τη διεύρυνση του δείγματος και τη μεγιστοποίηση της δυνατότητας συγκριτικών αναλύσεων⁸. Σε αυτήν την περίπτωση επιχειρείται μια νέα (κοινή) αναλυτική προσέγγιση στο διευρυμένο αυτό σύνολο των περιπτώσεων, στην οποία μετέχουν οι ερευνητές που έχουν συλλέξει πρωτογενώς τα δεδομένα. Η εν λόγω πρακτική εντάσσεται στον ορισμό της δευτερογενούς ανάλυσης⁹.

Η διάθεση των δεδομένων για τη δευτερογενή ανάλυσή τους μπορεί να γίνεται με *τυπικό* ή *άτυπο* τρόπο (Heaton 2004: 12-13). Στην πρώτη περίπτωση η συγκέντρωση, η διαχείριση και η διάθεση των δεδομένων οργανώνεται από δημόσιους οργανισμούς (Αρχεία ή Ερευνητικές Υποδομές), που είναι επιφορτισμένοι με μια τέτοια λειτουργία και ακολουθούν συγκεκριμένες, θεσμοποιημένες και τυπικές

³ Σε αυτήν την περίπτωση αναφερόμαστε σε αφηγήσεις ζωής, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο οργανωμένων ερευνητικών καταστάσεων, όπως η αφηγηματική συνέντευξη, και σε ημερολόγια που γράφονται στο πλαίσιο ερευνητικών διαδικασιών με σαφή και δεδηλωμένο σκοπό να αποτελέσουν δεδομένα μιας έρευνας.

⁴ Σε αυτήν τη δεύτερη περίπτωση αναφερόμαστε σε αυτοβιογραφίες ή ημερολόγια που έχουν γραφτεί ως εκδηλώσεις αυτοέκφρασης των υποκειμένων, χωρίς καμιά πρόθεση να χρησιμοποιηθούν ως ερευνητικά δεδομένα.

⁵ Για το οπτικό ντοκουμέντο και ειδικότερα την κινηματογραφική ταινία ως τεκμήριο και μέσο διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας, βλ. στον ανά χείρας τόμο το κείμενο της Άννας Λυδάκη.

⁶ Για την ανάλυση τεκμηρίων (documentary analysis) βλ. ενδεικτικά Plummer (1983/2000), Scott (1990), McCulloch (2004).

⁷ Βλ. σχετικώς Miller (1982:719), Kiecolt & Nathan (1985:54), Dale et al. (1988:4).

⁸ Η πρακτική αυτή έχει χαρακτηριστεί από τον Thorne (1998:548) ως «διευρυμένη δειγματοληψία» (amplified sampling) και από τους West & Oldfather (1995) ως «σύγκριση συνενωμένων περιπτώσεων» (pooled case comparison).

⁹ Βλ. Thorne (1998:548)

διαδικασίες. Χρήστες των δεδομένων μπορούν να είναι ανεξάρτητοι ερευνητές. Στη δεύτερη περίπτωση, τα δεδομένα διατίθενται άμεσα από τους ερευνητές που έχουν πραγματοποιήσει την πρωτογενή έρευνα σε άλλους ερευνητές ή δίκτυο ερευνητών. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει και την ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ ερευνητών ή τη συγκέντρωση δεδομένων από έρευνες που διεξήγαγαν δύο ή περισσότεροι ερευνητές με σκοπό τη δημιουργία ενός ευρύτερου αποθέματος δεδομένων και τη συγκριτική τους ανάλυση.

Ενώ στην ποσοτική έρευνα η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προγενέστερων ερευνών και η δευτερογενής τους ανάλυση είναι μια καθιερωμένη και συνήθης πρακτική¹⁰, στην ποιοτική έρευνα η δυνατότητα αυτή αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό. Ετέθη δε προς συζήτηση και σε εφαρμογή πολύ όψιμα, μολονότι η δυνατότητα δευτερογενούς ανάλυσης και των ποιοτικών δεδομένων είχε επισημανθεί από τον Barney Glaser ήδη από το 1962¹¹. Ενδεικτικό αυτής της καθυστέρησης αποτελεί το ότι σε μια χώρα που διαθέτει σημαντική παράδοση στη συγκέντρωση και τη διαχείριση δεδομένων, όπως η Μεγάλη Βρετανία, η πρώτη ερευνητική υποδοχή σε εθνικό επίπεδο που συλλέγει, διαχειρίζεται και διαθέτει ποιοτικά δεδομένα δημιουργήθηκε μόλις το 1994. Πρόκειται για την Qualidata¹² (Qualitative Data Archival Resource Centre) που ιδρύθηκε από το Συμβούλιο για την Έρευνα στην Οικονομία και την Κοινωνική Έρευνα (Economic and Social Research Council, ESRC) και στεγάζεται στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Essex. Ο εν λόγω φορέας συντονίζει τις προσπάθειες για τη συγκέντρωση, διαχείριση και διάθεση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων, αλλά συνεισφέρει και στην ανάπτυξη της σχετικής συζήτησης για τις δυνατότητες και τα προβλήματα της επανα-χρησιμοποίησης ποιοτικών δεδομένων καθώς και στην ανάπτυξη μιας αντίστοιχης κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες (Heaton 2004 iix).

Κατά την τελευταία δεκαετία έχει ενταθεί το ενδιαφέρον για τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων τόσο από ακαδημαϊκούς και ερευνητές, όσο και από επαγγελματίες που ασχολούνται με την αρχειοθέτηση δεδομένων. Χαρακτηριστική είναι η αύξηση του αριθμού των δημοσιεύσεων και των επιστημονικών ανακοινώσεων, που αφορούν επιστημολογικά, μεθοδολογικά, δεοντολογικά και πρακτικά ζητήματα της δευτερογενούς ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων¹³.

Σύμφωνα με την Heaton (2004:19 επ.), η αφύπνιση του ενδιαφέροντος για τη δευτερογενή ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων έχει να κάνει, αφενός, με τις τεχνολογικές εξελίξεις στην καταγραφή και στη διαχείριση των δεδομένων και, αφετέρου, με την αναγνώριση από κεντρικούς ερευνητικούς οργανισμούς των οφελών που συνεπάγεται η δημιουργία βάσεων ποιοτικών δεδομένων και η επαναχρησιμοποίησή τους. Ειδικότερα, η ανάπτυξη των τεχνικών δυνατοτήτων καταγραφής, αποθήκευσης και διάθεσης των ποιοτικών δεδομένων (π.χ. οι δυνατότητες ψηφιοποίησης), καθώς και η ανάπτυξη λογισμικών συστημάτων

¹⁰ Βλ. Για τη δευτερογενή ανάλυση ποσοτικών δεδομένων βλ. το κείμενο της Στεφανίας Καλογεράκη στον ανά χειράς τόμο.

¹¹ Βλ. σχετικά Glaser (1962) και (1963).

¹² Για την ερευνητική υποδομή της Qualidata βλ. μεταξύ άλλων Corti & Backhouse (2000), Corti, et.al. (2004). Δες, επίσης, τον ιστότοπο της Qualidata που περιλαμβάνει πολύ χρήσιμες πληροφορίες για τις τεχνικές και τις διαδικασίες της αρχειοθέτησης, διαχείρισης και διάθεσης ποιοτικών δεδομένων: <http://www.esds.ac.uk/qualidata/about/introduction.asp>

¹³ Βλ. ενδεικτικά τα δύο ειδικά θεματικά τεύχη που αφιέρωσε το ηλεκτρονικό περιοδικό ελεύθερης πρόσβασης Forum Qualitative Sozialforschung (FQS) τον Δεκέμβριο 2000 (vol.1, no 3) και τον Μάιο 2005 (vol. 6, no 1).

διαχείρισης και επεξεργασίας μεγάλου όγκου ποιοτικών δεδομένων (π.χ. τα λογισμικά προγράμματα Nudist και CAQDAS) κατέστησαν δυνατή τη δημιουργία βάσεων ποιοτικών δεδομένων και έθεσαν επί τάπητος το ζήτημα της δευτερογενούς ανάλυσής τους. Παράλληλα, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 σημαντικές κοινωνιολογικές ενώσεις, όπως η Αμερικανική (American Sociological Association), καθώς και ερευνητικοί οργανισμοί και χρηματοδότες¹⁴ προτρέπουν τους ερευνητές και τα ερευνητικά κέντρα να πραγματοποιούν έρευνες με τέτοιο τρόπο ώστε τα δεδομένα τους (ποσοτικά και ποιοτικά) να μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν. Η προτροπή αυτή στηρίζεται στην πεποίθηση ότι με τον τρόπο αυτόν από τη μια διασφαλίζεται μεγαλύτερη διαφάνεια και έλεγχος στα ευρήματα των ερευνών και από την άλλη μεγιστοποιούνται τα επιστημονικά οφέλη από τα παραχθέντα δεδομένα, στο βαθμό που αυτά παύουν να θεωρούνται «μιας χρήσης» και διατίθενται για την πολλαπλή αξιοποίησή τους από διαφορετικούς ερευνητές και για την απάντηση περισσότερων ερευνητικών ερωτημάτων. Συνεπώς οι πόροι που επενδύονται για την παραγωγή των δεδομένων έχουν μέσω των δευτερογενών αναλύσεών τους πολύ υψηλότερες αποδόσεις.

2. Ενστάσεις, επιφυλάξεις και ο αντίλογος.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε τους λόγους για τους οποίους η δευτερογενής ανάλυση στην ποιοτική έρευνα δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής. Θα εξετάσουμε τις ενστάσεις που διατυπώνουν όσοι υποστηρίζουν πως η δευτερογενής ανάλυση δεν είναι συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι ενστάσεις αυτές έχουν απαντηθεί. Είναι, ωστόσο, απαραίτητο, για να κατανοηθούν οι εν λόγω αντιπαραθέσεις, να σκιαγραφήσουμε κατ' αρχάς τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

2.1. Τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

Παρότι ο όρος «ποιοτική έρευνα» περιγράφει ένα ευρύ πεδίο στο οποίο εντάσσονται διάφορες προσεγγίσεις, που εκκινούν από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες ή υιοθετούν ποικίλες μεθόδους παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων, θα λέγαμε πως οι προσεγγίσεις της ποιοτικής έρευνας μοιράζονται κατά κανόνα μεταξύ τους τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Οι ερευνητές, που υιοθετούν την ποιοτική προσέγγιση, αντιλαμβάνονται την κοινωνική ζωή ως μια ρέουσα πραγματικότητα και προσπαθούν να την κατανοήσουν στη *δυναμική* της διάσταση. Δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται, βιώνεται και (ανα-)παράγεται ο κοινωνικός κόσμος από τους κοινωνικούς δρώντες μέσα στο πλήθος των καθημερινών τους διαδράσεων και πρακτικών. Επιδιώκουν, κατά συνέπεια, να εξετάσουν τα ερευνώμενα φαινόμενα και πεδία *«εκ των έσω»*, μέσα δηλαδή από την οπτική, τις εμπειρίες και τις ιστορίες των συμμετεχόντων σε αυτά υποκειμένων.
- Η ποιοτική έρευνα δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην *«πλαισίωση»*: τόσο το ερευνώμενο φαινόμενο, όσο και η ίδια η ερευνητική διαδικασία πρέπει να

¹⁴ Από το 1996 στη Βρετανία το Συμβούλιο για την Έρευνα στην Οικονομία και την Κοινωνική Έρευνα (Economic and Social Research Council, ESRC) ζητά από όσους χρηματοδοτεί για να διεξάγουν έρευνα να προσφέρουν τα ερευνητικά δεδομένα στο Αρχείο QUALIDATA για ενδεχόμενη επαναχρησιμοποίησή τους από άλλους ερευνητές. Βλ. Moore (2006).

ιδωθούν και να ερμηνευτούν εντός των κοινωνικών και ιστορικών πλαισίων στα οποία εντάσσονται και εντός των οποίων έχουν παραχθεί.

- Σκοπός της έρευνας κατά την ποιοτική προσέγγιση δεν είναι ο έλεγχος προδιατυπωμένων υποθέσεων, αλλά η ανακάλυψη νέων πτυχών και διαστάσεων του εξεταζόμενου αντικειμένου και η σε βάθος κατανόησή του. Για τον λόγο αυτό οι ποιοτικές έρευνες υιοθετούν ευέλικτα ερευνητικά σχέδια¹⁵, τα οποία δύνανται να επαναπροσδιορίζονται σε όλες τους τις πτυχές κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και βάσει ερευνητικών ευρημάτων που προκύπτουν από τα αρχικά στάδια της έρευνας.
- Σύμφωνα με την ποιοτική προσέγγιση, η ερευνητική διαδικασία εξελίσσεται με έναν κυκλικό – διαλεκτικό τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι η θεωρητική επεξεργασία και η εμπειρική διερεύνηση δεν διαχωρίζονται ως δύο διακριτά στάδια του ερευνητικού έργου, αλλά βρίσκονται σε διαλεκτική μεταξύ τους σχέση. Ομοίως, και η διαδικασία της παραγωγής των δεδομένων, δεν διαχωρίζεται με στεγανό τρόπο από την ανάλυσή τους, αφού οι δύο αυτές διαδικασίες διαπλέκονται, τροφοδοτώντας η μία την άλλη.
- Η εμπλοκή του ερευνητή στο πεδίο της έρευνας και η επικοινωνία του με τα υποκείμενα της έρευνας θεωρείται, σύμφωνα με την ποιοτική προσέγγιση, επιβεβλημένη και δεν εκλαμβάνεται ως διαστρεβλωτικός παράγοντας. Η ερευνητική διαδικασία κατανοείται ως εντατική κοινωνική σχέση που βασίζεται στην ουσιαστική επικοινωνία και διάδραση του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας. Ο αναστοχασμός του ερευνητή σχετικά με την παρουσία του στο πεδίο, οι παρατηρήσεις, οι εντυπώσεις του, τα συναισθήματά του καταγράφονται στο ημερολόγιο της έρευνας, αλλά και στη μνήμη του ερευνητή, και αξιοποιούνται κατά την ερμηνεία των δεδομένων.

Έχοντας κατά νου τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας, που μόλις σκιαγραφήσαμε, θα εξετάσουμε στη συνέχεια, επισκοπώντας τη σχετική βιβλιογραφία, τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί από εκείνους που αμφισβητούν τη δυνατότητα της δευτερογενούς ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα. Οι ενστάσεις αυτές αφορούν επιστημολογικά ζητήματα αλλά και ζητήματα που άπτονται της ερευνητικής ηθικής και δεοντολογίας.

2.2. Επιστημολογικά ζητήματα.

Η πρώτη ένσταση, δίνοντας έμφαση στην άρρηκτη και οργανική σύνδεση της ερωτηματοθεσίας με την παραγωγή και ανάλυση των δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, αμφισβητεί τη δυνατότητα αξιοποίησης πρωτογενών ποιοτικών δεδομένων για τις ανάγκες και τους σκοπούς μιας δευτερογενούς ανάλυσης, που θα πραγματοποιηθεί σε μεταγενέστερο χρόνο και από άλλους ερευνητές. Ειδικότερα, το επιχείρημα έχει ως εξής:

Όπως αναφέραμε παραπάνω, σύμφωνα με τη λογική της ποιοτικής έρευνας η διαδικασία της παραγωγής των δεδομένων δεν διαχωρίζεται από τη διαδικασία της ανάλυσης, αλλά τροφοδοτείται από αυτή. Η ερευνητική διαδικασία έχει έναν κυκλικό και διαλεκτικό χαρακτήρα. Τα αρχικά ερευνητικά ερωτήματα οδηγούν στην παραγωγή των πρώτων δεδομένων. Η αναλυτική επεξεργασία αυτών των πρώτων δεδομένων, που ξεκινά κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου και όχι αφότου

¹⁵ Για τα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια βλ. μεταξύ άλλων Robson (2007, 193επ.). Βλ. επίσης το κείμενο του Γιάννη Κάλλα στον ανά χείρας τόμο.

ολοκληρωθεί αυτή, μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή στο να επαναπροσδιορίζει τα ερωτήματά του. Επίσης, τον κατευθύνει ως προς το ποιες περιπτώσεις θα επιλέξει στη συνέχεια, αλλά και ως προς το περιεχόμενο ή το εύρος της πληροφορίας που θα αναζητήσει περαιτέρω. Όπως επισημαίνει η Heaton (2004: 58), η εξέλιξη της ανάλυσης σε διαδοχικά στάδια, που εξελίσσονται παράλληλα με τη διαδικασία παραγωγής των δεδομένων, παρέχουν στον ερευνητή τη δυνατότητα να διατηρεί ανοικτό τον ερευνητικό του φακό και να τον επαναπροσδιορίζει κατά τη διάρκεια της έρευνας, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη στοιχεία που ανακύπτουν από τον κοινωνικό κόσμο τον οποίον μελετά. Διασφαλίζεται με τον τρόπο αυτό η πρώτη από τις δύο¹⁶ θεμελιακές αρχές της ποιοτικής έρευνας, όπως αυτές ορίζονται από την Hoffmann-Riem (1980), η αρχή της *ανοικτότητας*¹⁷ (Prinzip der Offenheit).

Φαίνεται καθαρά από τα παραπάνω πως η παραγωγή των δεδομένων στην ποιοτική έρευνα είναι άρρηκτα και οργανικά συνδεδεμένη με τα συγκεκριμένα κάθε φορά ερευνητικά ερωτήματα, στο βαθμό που τα δεδομένα παράγονται βάσει των ερωτημάτων αυτών, αλλά και τα ερωτήματα συνδιαμορφώνονται σταδιακά βάσει της γνώσης που αποκτά ο ερευνητής από την επιτόπια έρευνα και τα πρώτα στάδια της ανάλυσης των δεδομένων. Η εν λόγω συνθήκη έχει αποτελέσει τη βάση για την αμφισβήτηση της δυνατότητας της δευτερογενούς ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα: αν τα ποιοτικά δεδομένα παράγονται σε άρρηκτη σχέση με συγκεκριμένα ερωτήματα, τα οποία έχουν προκύψει από τη γνώση του πλαισίου που αποκτά ο ερευνητής κατά την επιτόπια έρευνα καθώς και την προϊούσα διαδικασία της ανάλυσης των παραγόμενων δεδομένων, πώς είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν για ερευνητικούς σκοπούς και ερωτήματα διαφορετικά από αυτά για τα οποία έχουν συλλεχθεί; Με τον τρόπο αυτό, συνεχίζουν οι υποστηρικτές της ένστασης, εγκαθιδρύεται ένας σαφής διαχωρισμός των διαδικασιών παραγωγής και ανάλυσης των δεδομένων· κάτι που δεν συνάδει με τη λογική της ποιοτικής έρευνας.

Από τους υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης έχουν αρθρωθεί δύο τρόποι απόκρισης στην προαναφερθείσα ένσταση:

Ο πρώτος αποδέχεται κατ' ουσίαν τη συλλογιστική της ένστασης και, υιοθετώντας μια περιοριστική εκδοχή της δευτερογενούς ανάλυσης, απαντά ότι η δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων είναι δυνατή για ερευνητικά ερωτήματα που δεν είναι μεν ταυτόσημα με αυτά της πρωτογενούς ανάλυσης, προκύπτουν όμως από αυτήν και μπορούν συνεπώς να υποστηριχθούν από το πρωτογενές υλικό¹⁸. Απαντούν, επίσης, ότι το πρωτογενές υλικό, που περιλαμβάνεται στον σχεδιασμό της δευτερογενούς έρευνας, αποτελεί μόνο ένα μέρος του συνόλου των δεδομένων και θα πρέπει να εμπλουτιστεί με νέο υλικό που θα παραχθεί πρωτογενώς. Με αυτόν τον τρόπο αποκαθίσταται η συνέχιση του «ενάρετου» κύκλου της ποιοτικής έρευνας: αρχικά ερωτήματα - παραγωγή δεδομένων - ανάλυση - διατύπωση νέων ερωτημάτων - παραγωγή δεδομένων στη βάση των νέων ερωτημάτων - ανάλυση - κ.ο.κ).

Υπάρχει, ωστόσο, και μια άλλη απάντηση που ισχυρίζεται ότι τα εμπειρικά δεδομένα, και ειδικότερα τα ποιοτικά δεδομένα, δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται με ένα στατικό τρόπο ως «σταθερές και μονοσήμαντες οντότητες». Αποτελούν

¹⁶ Για τη δεύτερη αρχή βλ. παρακάτω υποσημ. 20.

¹⁷ Σύμφωνα με την αρχή της «ανοικτότητας» ο ερευνητής δεν θα πρέπει να συγκροτεί προκαταβολικά το αντικείμενο της έρευνάς του, προτού δηλαδή μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο τα ενεχόμενα υποκείμενα νοηματοδοτούν τα προς διερεύνηση φαινόμενα. Σημαντική πρακτική συνέπεια της αρχής αυτής είναι η "αποφυγή του σχηματισμού υποθέσεων εκ των προτέρων". Βλ. Hoffmann-Riem (1980: 345).

¹⁸ Βλ. και Heaton (2004:59).

κατασκευές στο πλαίσιο μιας κοινωνικά προσδιορισμένης διαδικασίας και έχουν ως εκ τούτου έναν ενδεχομενικό χαρακτήρα, επιδέχονται δηλαδή πολλαπλές «αναγνώσεις» και μπορούν να ταξινομηθούν, να κωδικοποιηθούν και να ερμηνευθούν εκ νέου¹⁹. Μπορούν υπ' αυτήν την έννοια να αποτελέσουν και αντικείμενο δευτερογενούς ανάλυσης.

Η *δεύτερη ένσταση* εστιάζει στον κίνδυνο απο-πλαισίωσης των ποιοτικών δεδομένων που εγκυμονεί η δευτερογενής ανάλυσή τους. Η σχετική επιχειρηματολογία έχει ως εξής:

Στην ποιοτική έρευνα η ερευνητική διαδικασία νοείται ως εντατική κοινωνική σχέση, που προϋποθέτει την εμπλοκή του ερευνητή στο πεδίο της έρευνας και την ουσιαστική επικοινωνία του με τα υποκείμενα της έρευνας²⁰. Ο ερευνητής δεν λογίζεται ως συλλέκτης, αλλά ως παραγωγός δεδομένων. Τα δεδομένα παράγονται αναστοχαστικά· φιλτράρονται, δηλαδή, πάντοτε από τον τρόπο με τον οποίο ο ερευνητής προσλαμβάνει και κατανοεί την κοινωνική κατάσταση εντός της οποίας δουλεύει²¹, αλλά και από τον τρόπο που οικοδομεί τις κοινωνικές του σχέσεις εντός του ερευνητικού πεδίου. Συνεπώς ο ίδιος ο ερευνητής γνωρίζει από πρώτο χέρι και με κάθε λεπτομέρεια τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας και της παραγωγής των δεδομένων. Έχει έρθει σε προσωπική επαφή με τα υποκείμενα της έρευνας, γνωρίζει τη βιοτική τους κατάσταση και έχει αφογκραστεί την οπτική τους. Η πρωτογενής αυτή γνώση του πλαισίου, καταγεγραμμένη στις σημειώσεις πεδίου, αλλά κυρίως εγχαραγμένη στη μνήμη του ερευνητή, παρέχει σε αυτόν προνομιακή θέση σε ό,τι αφορά την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων. Αντιθέτως, η απουσία αυτής της θεμελιακής και από πρώτο χέρι γνώσης του πλαισίου παραγωγής των δεδομένων καθιστά αδύνατη την ανάλυσή τους από κάποιον άλλον που «δεν ήταν εκεί»²².

Το παραπάνω επιχείρημα, που εστιάζει στον κίνδυνο απο-πλαισίωσης, δύναται ωστόσο να έχει δύο απολήξεις σε σχέση με τη δυνατότητα δευτερογενούς ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων: μια *απορριπτική* κάθε προσπάθειας δευτερογενούς ανάλυσης και μια *επιτρεπτική υπό όρους*.

Σύμφωνα με την πρώτη, κάθε προσπάθεια δευτερογενούς ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων είναι καταδικασμένη να αποτύχει, διότι δεν είναι εξ ορισμού δυνατή η επαρκής τεκμηρίωση των δεδομένων εξαιτίας του ιδιαίτερου χαρακτήρα της ερευνητικής διαδικασίας στην ποιοτική έρευνα. Ο ιδιαίτερος αυτός χαρακτήρας έγκειται στην προσωπική εμπλοκή του ερευνητή στην παραγωγή των δεδομένων και στον αναστοχαστικό χαρακτήρα της παραγωγής τους. Επειδή, λοιπόν, τα ποιοτικά δεδομένα παράγονται αναστοχαστικά, το πλαίσιο των ποιοτικών δεδομένων είναι η

¹⁹ Η Heaton (2004:59) αναφέρει παραδείγματα ερευνών που επιχείρησαν δευτερογενή ανάλυση του υπάρχοντος υλικού μέσα από την εκ νέου ταξινόμησή του. Η νέα αυτή ταξινόμηση έλαβε χώρα είτε αλλάζοντας τον τρόπο ομαδοποίησης των περιπτώσεων (με τη δημιουργία νέων υποσυνόλων και με την αλλαγή των κριτηρίων της συγκριτικής προσέγγισής τους), είτε μεταθέτοντας το σημείο εστίασης σε νέες θεματικές.

²⁰ Η δεύτερη θεμελιακή αρχή της ποιοτικής έρευνας, σύμφωνα με την Hoffmann-Riem (1980: 347), είναι η *αρχή του επικοινωνιακού χαρακτήρα* της ερευνητικής διαδικασίας (Prinzip der Kommunikation). Σύμφωνα με την αρχή αυτή, ο ερευνητής για να εισέλθει στο πεδίο και να μπορέσει να κατανοήσει πτυχές του κοινωνικού κόσμου των υποκειμένων της έρευνάς του χωρίς να μένει στην επιφάνεια των πραγμάτων, θα πρέπει να συνάψει επικοινωνιακές σχέσεις μαζί τους, αλλά και να τους παρέχει τη δυνατότητα να αρθρώσουν τον λόγο τους στη βάση του δικού τους συστήματος αναφορών και έκφρασης.

²¹ Βλ. και Dale et.al. 1988:15.

²² Η Heaton (2004:60) αναφέρει τη δεύτερη αυτήν ένσταση ως «the problem of not having 'been there'».

αναστοχαστική παραγωγή τους, που δεν μπορεί να αρχειοθετηθεί ούτε να μεταβιβαστεί γνωστικά σε άλλον²³. Μια «πλαισιωμένη», συνεπώς, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων είναι εφικτή μόνον από τον ερευνητή που διεξήγαγε πρωτογενώς την έρευνα και παρήγαγε τα δεδομένα.

Οι υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης, απαντώντας στην παραπάνω εκδοχή, που απορρίπτει κάθε δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης των ποιοτικών δεδομένων, αφενός σχετικοποιούν την άποψη που θέλει τον ερευνητή, ο οποίος παρήγαγε τα δεδομένα, να διαθέτει προνομιακή δυνατότητα ανάλυσης των δεδομένων αυτών, και αφετέρου εισηγούνται μια νέα κατανόηση της έννοια του πλαισίου καθώς και της σχέσης πλαισίου – δεδομένων κατά την ερμηνεία.

Υποστηρίζουν, ειδικότερα, πως αυτό που θεωρείται «γνώση από πρώτο χέρι του πλαισίου της ερευνητικής διαδικασίας» και βρίσκεται εγγεγραμμένο στις σημειώσεις του ερευνητή και κυρίως στη μνήμη του, δεν είναι παρά μέρος του συνολικότερου αποθέματος εμπειρίας του ερευνητή, το οποίο ανασχηματίζεται διαρκώς στο πέρασμα του χρόνου, στο βαθμό που οι παλαιότερες εμπειρίες αποκτούν νέα σημασία υπό το φως νέων εμπειριών και γνώσεων²⁴. Αυτό καταδεικνύεται πρακτικά και από το ότι πολύ συχνά βλέπουμε πως οι προσπάθειες ερμηνείας των ίδιων ποιοτικών δεδομένων, που αναλαμβάνονται από τους ίδιους ερευνητές μετά από την πάροδο σημαντικού χρονικού διαστήματος, οδηγούν σε διαφορετικά ευρήματα, είτε επειδή άλλαξε η θεωρητική οπτική του ερευνητή, είτε επειδή αξιολογούνται με διαφορετικό τρόπο εκ των υστέρων στοιχεία του πλαισίου της ερευνητικής διαδικασίας²⁵. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως η επανερμηνεία, παραδείγματος χάριν, του απομαγνητοφωνημένου κειμένου μιας συνέντευξης είναι μια δυναμική διαδικασία, που περιλαμβάνει και για τον ερευνητή που πραγματοποίησε την πρωτογενή έρευνα του ίδιου τύπου ερμηνευτικές προκλήσεις, όπως και για κάθε άλλον που θα αναλάμβανε ένα τέτοιο εγχείρημα.

Όμως και η έννοια του πλαισίου, όπως χρησιμοποιείται στην εν λόγω ένσταση, είναι προβληματική. Όπως επισημαίνει η Moore (2006), όσοι επικαλούμενοι τη σημασία του πλαισίου για την ερμηνεία των ποιοτικών δεδομένων απορρίπτουν τη δυνατότητα χρήσης των δεδομένων από κάποιον που δεν συμμετείχε κατά τη διαδικασία της παραγωγής τους, υιοθετούν κατά βάση μια περιοριστική αντίληψη της έννοιας του πλαισίου. Αναγνωρίζουν ως μοναδικό πλαίσιο των δεδομένων το πλαίσιο της παραγωγής τους, αγνοώντας άλλα δυνατά πλαίσια, όπως για παράδειγμα το νέο πλαίσιο ερμηνείας τους. Θεωρούν δε τη σχέση μεταξύ πλαισίου – δεδομένων, αλλά και την ερμηνεία των τελευταίων, ως στατική, σταθερή και αμετάβλητη. Σύμφωνα με αυτόν τον τρόπο κατανόησης, κάθε προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων (άρα και η δευτερογενής ανάλυση) οφείλει να αποκαθιστά και να αναπαράγει τη σταθερή και αμετάβλητη σχέση μεταξύ του δεδομένου πλαισίου παραγωγής και των δεδομένων. Υπ' αυτήν την έννοια ο παραγωγός των δεδομένων φαντάζει ως προνομιακός αναλυτής τους.

Αν όμως υπερβούμε μια τέτοια στατική κατανόηση της σχέσης πλαισίου – δεδομένων, μπορούμε να ορίσουμε τη διαδικασία της πλαισίωσης, όχι ως ερμηνεία των δεδομένων με βάση το πλαίσιο παραγωγής τους, αλλά ως σχέση των δεδομένων με τα νέα κάθε φορά πλαίσια ερμηνείας τους. Με βάση αυτήν την κατανόηση η δευτερογενής ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων όχι μόνο δεν αποκλείεται, αλλά διευρύνει τους ορίζοντες της ερμηνείας των δεδομένων αυτών, αφού τα εγχειρήματα επαναχρησιμοποίησης των δεδομένων παρέχουν νέα πλαίσια για την ανάδειξή τους.

²³ Βλ. Moore (2006).

²⁴ Βλ. σχετικώς και Bond (1990:274).

²⁵ Βλ. Mauthner et al. (1998).

Κάτω από αυτό το πρίσμα η δευτερογενής ανάλυση μπορεί να κατανοηθεί ως εκκίνηση μιας διαδικασίας αναπλαισίωσης και ανακατασκευής των δεδομένων. Δεν αποσκοπεί, συνεπώς, στην αποκάλυψη του σταθερού νοήματος των δεδομένων μέσα στο προδεδωμένο τους πλαίσιο, αλλά προσφέρει νέες δυνατές ερμηνείες μέσα από τη διαδικασία αναπλαισίωσής τους, την τοποθέτησή τους δηλαδή εντός νέων πλαισίων. Όπως γράφει η Moore (2006), «ενώ κάποιοι σκεπτικιστές συρρικνώνουν και περιορίζουν τις δυνατότητες παραγωγής νοήματος από την επαναχρησιμοποίηση των δεδομένων, αυτή η νέα προσέγγιση [της πλαισίωσης] παρέχει τις δυνατότητες για το άνοιγμα των διαδικασιών της ερμηνείας».

Η ένσταση, που επισημαίνει τους κινδύνους απο-πλαισίωσης των ποιοτικών δεδομένων κατά τη δευτερογενή τους ανάλυση, εμφανίζεται και σε μια πιο μετριοπαθή («επιτρεπτική υπό όρους») εκδοχή. Η εκδοχή αυτή δίνει έμφαση στις ειδικές δυσκολίες και τους περιορισμούς που συνδέονται με την τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας και της παραγωγής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα. Αναγνωρίζει όμως τη δυνατότητα, μέσα από μεθοδικές και συστηματικές διαδικασίες τεκμηρίωσης, να καλυφθεί το έλλειμμα της πρωτογενούς γνώσης του πλαισίου παραγωγής των δεδομένων αυτών και να καταστεί δυνατή η δευτερογενής ανάλυσή τους²⁶.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι οργανισμοί που είναι επιφορτισμένοι με τη συλλογή, διαχείριση, αποθήκευση και διάθεση των ποιοτικών δεδομένων με σκοπό την επαναχρησιμοποίησή τους. Επεξεργάζονται και θεσμολογούν εργαλεία και διαδικασίες που εγγυώνται την όσο το δυνατόν καλύτερη τεκμηρίωση της έρευνας και των δεδομένων. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τις βασικές παραμέτρους του προτύπου τεκμηρίωσης που προτείνεται από το Βρετανικό Αρχείο Δεδομένων (UK Data Archive) και χρησιμοποιείται κατ' επέκταση από την ερευνητική υποδομή της QUALIDATA²⁷.

Σύμφωνα με το εν λόγω πρότυπο, η τεκμηρίωση πρέπει να παρέχει μια γενική επισκόπηση των σημαντικότερων παραμέτρων της έρευνας²⁸, όπως του ερευνητικού πλαισίου, του σχεδιασμού, των μεθόδων συλλογής των δεδομένων, των διαδικασιών επεξεργασίας των δεδομένων και της έκθεσης των αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, μια καλή τεκμηρίωση της έρευνας οφείλει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία:

- Πληροφορίες που αναφέρονται στην ιστορία του ερευνητικού προγράμματος, στους σκοπούς, στους στόχους και στις αρχικές υποθέσεις εργασίας, στον φορέα υλοποίησης και χρηματοδότησης.
- Παρουσίαση του αρχικού σχεδιασμού της έρευνας και των ενδεχόμενων αναθεωρήσεών του.
- Αναλυτική αναφορά στις μεθόδους συλλογής των δεδομένων, στα εργαλεία (π.χ. ερωτηματολόγια, οδηγούς συνέντευξης, οδηγίες προς τους συνεντευκτές), στις στρατηγικές δειγματοληψίας, στο χωρο-χρονικό πλαίσιο συλλογής των δεδομένων, στους τρόπους καταγραφής, ψηφιοποίησης και μεταγραφής των δεδομένων, καθώς και στα λογισμικά προγράμματα που χρησιμοποιήθηκαν.

²⁶ Σε κάποια εγχειρήματα δευτερογενούς ανάλυσης οι αναλυτές, για να καλύψουν τα ελλείμματά τους ως προς τη γνώση του πλαισίου, έχουν ζητήσει συνεργασία με τον ερευνητή που πραγματοποίησε πρωτογενώς την έρευνα. Βλ. σχετικώς Hinds et. al (1997), Szabo & Strang (1997).

²⁷ Βλ. τις σχετικές οδηγίες στον ιστότοπο του Βρετανικού Αρχείου Δεδομένων (UK Data Archive) <http://www.data-archive.ac.uk/create-manage/document/study-level>

²⁸ Το περιγραφόμενο πρότυπο τεκμηρίωσης βρίσκει την εφαρμογή του τόσο σε ποιοτικές, όσο και σε ποσοτικές έρευνες.

- Περιγραφή της δομής των επιμέρους συνόλων δεδομένων και της μεταξύ τους σχέσης, του αριθμού των περιπτώσεων, των μεταβλητών και των κριτηρίων διαφοροποίησης.
- Αναφορά στις πηγές και στην προέλευση των δεδομένων.
- Περιγραφή των διαδικασιών ελέγχου της ποιότητας των δεδομένων και αναφορά των αποτελεσμάτων του ελέγχου αυτού.
- Αναφορά στις μεταβολές που έχουν ενδεχομένως υποστεί οι βάσεις δεδομένων και πληροφορίες για την ύπαρξη των ιδίων δεδομένων σε διαφορετικές βάσεις και αρχεία.
- Σε διαμήκη (longitudinal) ερευνητικά προγράμματα η τεκμηρίωση περιλαμβάνει την καταγραφή των διαφοροποιήσεων που έχουν λάβει χώρα κατά τα διαφορετικά κύματα του ερευνητικού προγράμματος στη μεθοδολογία, στα ερωτήματα, στο περιεχόμενο των μεταβλητών και των κατηγοριών, στη σύνθεση του δείγματος.
- Πληροφορίες σχετικά με τον βαθμό εμπιστευτικότητας των δεδομένων και τους όρους πρόσβασης σε αυτά.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την τεκμηρίωση ποιοτικών δεδομένων, σημαντική είναι η σύνταξη λεπτομερών ερευνητικών ημερολογίων και εκθέσεων σχετικά με τη διαδικασία και το πλαίσιο παραγωγής των δεδομένων. Στο βαθμό που τα ποιοτικά δεδομένα, τα οποία χρησιμοποιούνται σε εγχειρήματα δευτερογενούς ανάλυσης, είναι κυρίως τα μεταγραμμένα κείμενα και οι (ηχητικές ή οπτικοακουστικές) καταγραφές συνεντεύξεων, είναι σημαντικό να προσθέσουμε στην παρούσα ενότητα μια σειρά από οδηγίες, που παραθέτει ο Van den Berg (2005), σχετικά με την τεκμηρίωση των ποιοτικών συνεντεύξεων. Σύμφωνα λοιπόν με τον Van den Berg (2005):

- Η συνέντευξη είναι μια διαλογική διαδικασία κατά την οποία ο συνεντευκτής και ο πληροφορητής συμμετέχουν από κοινού στην παραγωγή του λόγου της συνέντευξης. Είναι συνεπώς απαραίτητο για την τεκμηρίωση της συνέντευξης, τόσο το ηχητικό ντοκουμέντο, όσο και το κείμενο μιας λεπτομερούς μεταγραφής (transcription), που αποδίδει ικανοποιητικά την εξέλιξη της επικοινωνίας μεταξύ συνεντευκτή και πληροφορητή.
- Είναι σημαντικό να διατίθεται ως δεδομένο το σύνολο της συνέντευξης και όχι μεμονωμένα τμήματά της, ώστε να μπορεί ο αναλυτής να παρακολουθήσει την εξέλιξη της επικοινωνίας μεταξύ συνεντευκτή και πληροφορητή, στο βαθμό που οι απαντήσεις του δευτέρου δεν κατανοούνται ως στιγμιαίες αντιδράσεις στα ερωτήματα του πρώτου, αλλά ως στοιχεία της μεταξύ τους επικοινωνιακής σχέσης και της δυναμικής της.
- Είναι απαραίτητο να παρέχονται ως στοιχεία τεκμηρίωσης της συνέντευξης τα χαρακτηριστικά εκείνα του συνεντευκτή και του πληροφορητή, που γίνονται γνωστά και ορατά κατά τη συνάντησή τους (όπως για παράδειγμα η ηλικία, το φύλο, η φυλή, η κοινωνική τάξη) και δύνανται συνεπώς να επηρεάσουν τη μεταξύ τους διάδραση.
- Στα στοιχεία που τεκμηριώνουν τη συνέντευξη πρέπει να περιλαμβάνονται πληροφορίες που αναφέρονται στον τόπο, στον χρόνο και στο σκηνικό της συνέντευξης, καθώς και στην ενδεχόμενη παρουσία τρίτου προσώπου, στο βαθμό που οι παράμετροι αυτές δύνανται να επιδράσουν στη δυναμική της συνέντευξης.
- Στα σημαντικά στοιχεία τεκμηρίωσης περιλαμβάνονται, ακόμη, τα κριτήρια επιλογής του συγκεκριμένου πληροφορητή καθώς και ο τρόπος προσέγγισής

του. Επίσης, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάστηκε ο σκοπός της έρευνας και αιτιολογήθηκε η αναγκαιότητα της συγκεκριμένης συνέντευξης αποτελούν ενδιαφέρουσες πληροφορίες, αφού ενδέχεται να επηρεάζουν τη διαδικασία της συνέντευξης και τον λόγο που παράγεται σε αυτήν.

- Τέλος, ενδιαφέροντα στοιχεία αποτελούν πληροφορίες σχετικά με κοινούς γνωστούς, άλλους πληροφορητές ή άτομα που λειτούργησαν ως «πρόσωπα κλειδιά» ή «φύλακες εισόδου» (gatekeepers) στο πεδίο της έρευνας. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν την τοποθέτηση του συνεντευκτή και του πληροφορητή εντός κοινών κοινωνικών δικτύων και μπορούν να εκληφθούν ως θεμέλιο για την οικοδόμηση κλίματος εμπιστοσύνης στη μεταξύ τους επικοινωνία.

2.3. Ζητήματα ερευνητικής ηθικής και δεοντολογίας.

Η *τρίτη ένσταση* αφορά ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας και επισημαίνει, ειδικότερα, τους κινδύνους παραβίασης, κατά την επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων, των αρχών της ενήμερης συγκατάθεσης και της εμπιστευτικότητας, που λογίζονται ως κεντρικές αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας²⁹.

Η αρχή της *ελεύθερης και ενήμερης συγκατάθεσης (informed consent)* προβλέπει πώς η συμμετοχή των υποκειμένων στην έρευνα πρέπει να είναι απολύτως εθελοντική και να αποφασίζεται από τον συμμετέχοντα, αφού πρώτα ενημερωθεί πλήρως και με τρόπο καταληπτό για τους σκοπούς της έρευνας, τους τρόπους δημοσιοποίησής της, αλλά και τους ενδεχόμενους κινδύνους που μπορεί να κρύβει η συμμετοχή του σε αυτή. Από την άλλη η αρχή της *εμπιστευτικότητας (confidentiality)* περιλαμβάνει τη δέσμευση του ερευνητή προς τα υποκείμενα, που συμμετέχουν στην έρευνα, ότι θα διαφυλαχθούν τα προσωπικά τους στοιχεία και δεν θα είναι διαθέσιμα σε κανέναν άλλον πέραν από αυτούς στους οποίους έχουν συμφωνήσει τα ίδια. Στην, δε, περίπτωση δημοσιοποίησης δεδομένων που παρείχαν τα υποκείμενα της έρευνας θα πρέπει να διασφαλίζεται η ανωνυμία και να αποκλείεται το ενδεχόμενο της ταυτοποίησης του προσώπου που συμμετείχε στην έρευνα από τρίτους.

Αντίστοιχα ζητήματα έχουν τεθεί, βέβαια, και ως προς τη χρήση των ποσοτικών δεδομένων στη δευτερογενή ανάλυση, εμφανίζονται ωστόσο να είναι οξύτερα στην ποιοτική έρευνα αφού: (α) κάποιιοι τύποι ποιοτικών δεδομένων, όπως για παράδειγμα οι βιογραφικές αφηγήσεις, αναφέρονται εξ ορισμού σε προσωπικά στοιχεία και συμβάντα που έζησαν οι ερωτώμενοι, και (β) η σχέση εμπιστοσύνης που αναπτύσσει ο ερευνητής με τα υποκείμενα της έρευνάς του κάνει τα τελευταία να του εμπιστεύονται πιο εύκολα στοιχεία από την ιδιωτική τους ζωή³⁰. Πώς μπορούν, λοιπόν, να διατεθούν ποιοτικά δεδομένα για δευτερογενή ανάλυση χωρίς να αθετηθεί η δέσμευση της εμπιστευτικότητας, που αναλαμβάνει ο ερευνητής απέναντι στα υποκείμενα της έρευνάς του, και χωρίς να παραβιαστεί η αρχή της ενήμερης συγκατάθεσης;

Απαντώντας σε αυτήν την ένσταση, οι υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης ισχυρίζονται ότι η αναφορά αυτών των αρχών ως συστατικών όλων σχεδόν των κωδίκων της ερευνητικής δεοντολογίας δεν θα πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε πως η συζήτηση περί ηθικής και δεοντολογίας είναι ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη. Είναι, δηλαδή, μια ανοικτή συζήτηση που καλείται κάθε φορά να

²⁹ Για τις αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας βλ. μεταξύ άλλων Smythe & Murray (2000), Corti et.al (2000), Ασπράκη (2007).

³⁰ Βλ. και Medjedovic (2007).

τοποθετηθεί απέναντι σε νέα αιτήματα και αντιφάσεις που ανακύπτουν από την ίδια την ερευνητική πράξη. Και τα ζητήματα που τίθενται ενόψει της δυνατότητας επαναχρησιμοποίησης των ποιοτικών δεδομένων είναι ακριβώς τέτοια.

Άλλωστε, η δυνατότητα της πλήρους και τυπικής εφαρμογής των αρχών που αναφέραμε παραπάνω έχει προβληματίσει αρκετούς ερευνητές που πραγματοποιούν όχι μόνο δευτερογενή, αλλά και πρωτογενή ποιοτική έρευνα³¹. Έτσι, ενώ για παράδειγμα μια φορμαλιστική ανάγνωση της αρχής της ενήμερης συγκατάθεσης θα επέβαλε την πλήρη ενημέρωση των υποκειμένων της έρευνας σχετικά με τη θεματική του ερευνητικού προγράμματος, πολύ συχνά σε ποιοτικές έρευνες ευέλικτου σχεδίου τόσο τα ερωτήματα όσο και η θεματική μπορεί να αλλάξουν στη συνέχεια της ερευνητικής διαδικασίας και να διαφοροποιηθούν από εκείνα που αναφέρθηκαν αρχικά στους συμμετέχοντες. Επίσης, οι ερευνητές χρησιμοποιούν πολύ συχνά υλικό που έχουν παραγάγει οι ίδιοι στο πλαίσιο μιας έρευνας για να εξετάσουν νέα ερωτήματα, τα οποία προέκυψαν είτε από την επεξεργασία των παραχθέντων δεδομένων, είτε από τον εμπλουτισμό του θεωρητικού τους πλαισίου. Κάτι τέτοιο όμως με βάση την αυστηρή εφαρμογή της αρχής της ενήμερης συγκατάθεσης δεν επιτρέπεται.

Αλλά και σε ό,τι αφορά την αρχή της εμπιστευτικότητας η εφαρμογή της δεν είναι μια εύκολη υπόθεση, αφού διάφοροι τύποι ποιοτικών δεδομένων, όπως για παράδειγμα οι βιογραφικές αφηγήσεις, μπορεί να είναι τόσο λεπτομερείς και ιδιαίτερες που είναι δύσκολο να «μασκαρευτούν» με τη χρήση ψευδωνύμων ή και με άλλες μορφές μεταμφίεσης.

Οι αναφορές αυτές, που δείχνουν τις δυσκολίες εφαρμογής των αρχών της ερευνητικής δεοντολογίας, δεν έχουν σκοπό να αμφισβητήσουν τις πραγματικές ανάγκες που αναδεικνύουν αυτές οι αρχές, δηλαδή τη διασφάλιση της ελεύθερης και εθελοντικής συμμετοχής των υποκειμένων της έρευνας, το δικαίωμά τους στη γνώση των βασικών παραμέτρων της έρευνας και την ανάγκη προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων. Καταδεικνύουν απλώς ότι η εφαρμογή των αρχών αυτών τόσο στην πρωτογενή, όσο και στη δευτερογενή έρευνα είναι ένα δύσκολο εγχείρημα που οφείλουν να διαχειριστούν οι ερευνητές. Ως εκ τούτου η επίκληση των δυσκολιών αυτών δεν θα πρέπει να λειτουργεί αποτρεπτικά για τη δευτερογενή ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων.

Τέτοια ζητήματα έχουν απασχολήσει πολύ σοβαρά τους φορείς που ασχολούνται με την επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων και έχουν δοκιμαστεί πρακτικοί τρόποι για την αντιμετώπισή τους, όπως επεξεργασμένες τεχνικές ανωνυμοποίησης και ψευδωνυμοποίησης, ειδικοί περιορισμοί και έλεγχοι ως προς την πρόσβαση σε πρωτογενή ποιοτικά δεδομένα, πρόβλεψη να περιλαμβάνεται στη διαπραγμάτευση της ενήμερης συγκατάθεσης η δυνατότητα την επαναχρησιμοποίηση των δεδομένων, κ.ά.

Όπως παρατηρεί η Heaton (2004: 29), εντοπίζονται δύο κεντρικές κατευθύνσεις στην αντιμετώπιση του εν λόγω προβλήματος. Η πρώτη επιχειρεί μέσω επεξεργασμένων τεχνικών ανωνυμοποίησης των δεδομένων να διασφαλίσει την αρχή της εμπιστευτικότητας. Η δεύτερη θεωρεί την ανωνυμοποίηση μια ιδιαίτερα χρονοβόρα και ελάχιστα αποτελεσματική διαδικασία, αφού αν περιοριστεί στην αλλοίωση των προσωπικών στοιχείων το πρόσωπο μπορεί να αναγνωριστεί μέσω λεπτομερειών και περιστατικών που περιλαμβάνονται στην αφήγηση· αν από την άλλη προχωρήσει στην αλλοίωση και αυτών των λεπτομερειών, τότε καθίσταται προβληματική η σε βάθος κατανόηση και η ερμηνεία της περίπτωσης³². Για τον λόγο

³¹ Βλ. σχετικά Smythe & Murray (2000), Ασπράκη (2007).

³² Βλ. σχετικά Opitz & Witzel (2005).

αυτό σύμφωνα με τη δεύτερη προσέγγιση προτιμάται, αντί της ανωνυμοποίησης των ποιοτικών δεδομένων, η επιβολή αυστηρών περιορισμών και ελέγχων στην πρόσβαση³³.

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τη στρατηγική με την οποία επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα της ερευνητικής ηθικής και της δεοντολογίας στην ερευνητική υποδομή QUALIDATA³⁴. Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει τη συνδυασμένη εφαρμογή διαδικασιών που αφορούν (α) την εξασφάλιση της ενήμερης συγκατάθεσης των πληροφορητών για την επαναχρησιμοποίηση των δεδομένων, (β) την ανωνυμοποίηση των δεδομένων, και (γ) τη θέσπιση ελέγχων και περιορισμών στην πρόσβαση.

(α) ενήμερη συγκατάθεση:

Η συγκατάθεση των υποκειμένων της έρευνας για την αρχειοθέτηση και την ενδεχόμενη διάθεση σε τρίτους των δεδομένων, που θα παραχθούν με τη δική τους συμμετοχή, επιδιώκεται να εξασφαλιστεί κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου. Στις περιπτώσεις εφαρμογής μεθόδων, όπως η συνέντευξη βάθους ή η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, που επιτρέπουν τη συλλογή ευαίσθητων και προσωπικών δεδομένων, συνιστάται η ενήμερη συγκατάθεση να λαμβάνει έγγραφη μορφή. Για τον σκοπό αυτό έχουν διαμορφωθεί ειδικά έντυπα που περιλαμβάνουν δύο μέρη: (α) ένα εισαγωγικό πληροφοριακό μέρος, στο οποίο αναφέρονται όλα εκείνα τα στοιχεία που πρέπει να γνωρίζει ο συμμετέχων στην έρευνα για να είναι επαρκώς ενήμερος (είδος και σκοπός της έρευνας, φορέας που τη διενεργεί, ταυτότητα του ερευνητή που έρχεται σε επαφή με τον συμμετέχοντα, πιθανές χρήσεις των δεδομένων συμπεριλαμβανομένης και της πιθανότητας χρήσης τους από τρίτους κ.ά.)³⁵ · (β) η φόρμα συγκατάθεσης, που περιλαμβάνει τους όρους και τις προϋποθέσεις χρήσης και διάθεσης των δεδομένων³⁶. Αν για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιείται μέσο ηχητικής ή οπτικοακουστικής καταγραφής (κασετόφωνο ή βιντεοκάμερα), τότε η συγκατάθεση μπορεί να δοθεί και προφορικά με την προϋπόθεση να καταγραφούν στο αντίστοιχο ηχητικό ή οπτικοακουστικό ντοκουμέντο οι όροι και η αποδοχή τους από τον πληροφορητή.

Κατά τη διαδικασία της ενημέρωσης του πληροφορητή και της διευθέτησης των όρων της συμμετοχής του, μπορεί να του επισημανθεί από τον ερευνητή τι είδους πληροφορίες θα ήταν καλό να μην καταγραφούν στη συνέντευξη (π.χ. αναφορά σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα τρίτων προσώπων ή σε ονόματα).

Στις περιπτώσεις που δεν έχει προβλεφθεί στη συμφωνία της ενήμερης συγκατάθεσης η παραχώρηση της άδειας για ενδεχόμενη αρχειοθέτηση των δεδομένων και μελλοντική τους χρήση από τρίτους, τότε μπορεί να ζητηθεί η σχετική συγκατάθεση εκ των υστέρων. Τη νέα αυτή συνεννόηση με τον πληροφορητή αναλαμβάνει κατά κανόνα ο ερευνητής της πρωτογενούς έρευνας σε συνεργασία με τους ανθρώπους του Αρχείου.

³³ Για την ένταση μεταξύ των δικαιωμάτων της πληροφοριακή ιδιωτικότητα και της ελευθερίας της έρευνας σε εγχειρήματα επαναχρησιμοποίησης δεδομένων, βλ το κείμενο της Λίλιαν Μήτρου στον ανά χειράς τόμο.

³⁴ Βλ. Corti et.al (2000)

³⁵ Ένα παράδειγμα ενός τέτοιου πληροφοριακού εντύπου μπορείτε να βρείτε στον ιστότοπο του Βρετανικού αρχείου δεδομένων (UK Data Archive), <http://www.data-archive.ac.uk/media/198579/ukdaescinfosheet.pdf>

³⁶ Στον ιστότοπο του Βρετανικού αρχείου δεδομένων μπορείτε να βρείτε τη φόρμα συγκατάθεσης που χρησιμοποιεί ο εν λόγω οργανισμός. Βλ. <http://www.data-archive.ac.uk/media/112638/ukdamodelconsent.pdf>

(β) Διαδικασίες ανωνυμοποίησης

Ανωνυμοποίηση καλείται η απομάκρυνση ή η αντικατάσταση όλων εκείνων των πληροφοριών, οι οποίες μπορούν να κάνουν αναγνωρίσιμο το πρόσωπο που μιλά ή άλλα πρόσωπα που αναφέρονται στα δεδομένα³⁷. Η ανωνυμοποίηση επιτυγχάνεται είτε με την απάλειψη σημαντικών προσωπικών στοιχείων και πληροφοριών που προδίδουν την ταυτότητα, είτε με τη χρήση ψευδωνύμων, περιφράσεων και γενικότερων εννοιών³⁸. Για παράδειγμα ένα όνομα μπορεί να αντικατασταθεί με ένα ψευδώνυμο ή με την έννοια που αποδίδει τη σχέση των αναφερομένων προσώπων π.χ. αντί του ονόματος, «ο αδελφός μου» ή ο «εργοδότης του». Ο συγκεκριμένος τύπος (π.χ. Νάξος) μπορεί να αντικατασταθεί με μια αναφορά στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (π.χ. νησί των Κυκλάδων).

Οι Opitz & Witzel (2005), με βάση την εμπειρία τους από το Γερμανικό Αρχείο των διαδρομών ζωής³⁹, υποστηρίζουν πως είναι δύσκολο να διατυπωθούν γενικές οδηγίες για την ανωνυμοποίηση των ποιοτικών δεδομένων, εξαιτίας της ετερογένειάς τους. Οι διαθέτες των δεδομένων καλούνται να δράσουν κατά περίπτωση, επιχειρώντας να ισορροπήσουν μεταξύ της παρέμβασης στα δεδομένα ώστε να μην είναι αναγνωρίσιμα τα πρόσωπα, από τη μια, και της διατήρησης όλων εκείνων των στοιχείων και των πληροφοριών που είναι απαραίτητες για την κατανόηση και την ερμηνεία της περίπτωσης από την άλλη.

Όπως επισημαίνεται σε σχετικά κείμενα οδηγιών, ενδείκνυται η ανωνυμοποίηση να γίνεται από τον ερευνητή που διεξήγαγε την πρωτογενή έρευνα. Όταν η διαδικασία αναλαμβάνεται από το Αρχείο θα πρέπει να γίνεται σε συνεργασία με τον ερευνητή της πρωτογενούς έρευνας. Επίσης, ο τρόπος ανωνυμοποίησης και τα χρησιμοποιούμενα ψευδώνυμα θα πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία με εκείνα που έχουν ενδεχομένως χρησιμοποιηθεί σε προγενέστερες δημοσιεύσεις ή άλλες βάσεις των δεδομένων.

Η διαδικασία της ανωνυμοποίησης αποδεικνύεται συχνά μια πολύπλοκη, απαιτητική και χρονοβόρα διαδικασία. Ιδιαίτερα προβλήματα παρατηρούνται όταν επιχειρείται να ανωνυμοποιηθούν με ομοιογενή τρόπο δεδομένα που έχουν παραχθεί με τη χρήση διαφορετικών, συμπληρωματικών μεθόδων (συνέντευξη, παρατήρηση, συλλογή τεκμηρίων, γενεογράμματα) και περιλαμβάνονται σε διαφορετικούς φακέλους. Επίσης, στοιχεία που απαλείφονται ή αντικαθιστώνται στα δεδομένα μπορούν να περιλαμβάνονται στα μετα-δεδομένα (π.χ. ερευνητικά ημερολόγια και εκθέσεις) και θα πρέπει να απαλειφθούν ή να αντικατασταθούν αντιστοίχως και από κείνους γεγονόσ που καθιστά την ανωνυμοποίηση ένα ακόμη πιο σύνθετο εγχείρημα.

³⁷ Βλ. τις αναλυτικές οδηγίες για τη διαδικασία ανωνυμοποίησης, όπως αυτές παρατίθενται στον ιστότοπο του Βρετανικού Αρχείου Δεδομένων (UK Data Archive), <http://www.data-archive.ac.uk/create-manage/consent-ethics/anonymisation?index=2>

³⁸ Στο ζήτημα της ανωνυμοποίησης παρατηρείται μια διαφορετική τοποθέτηση από τους εκπροσώπους της προφορικής Ιστορίας απέναντι στους άλλους κοινωνικούς ερευνητές. Όπως επισημαίνει ο Paul Thompson (2004: 83), για την προφορική Ιστορία ήταν από την αρχή και συνεχίζει να είναι πολύ σημαντικό το να δοθεί φωνή στους πληροφορητές, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα όχι μόνο να αρθρώσουν τον δικό τους λόγο, αλλά και να μιλήσουν με το δικό τους όνομα. Για τον λόγο αυτό επιλέγεται, αντί της αυτόματης ανωνυμοποίησης, να ερωτηθούν οι πληροφορητές αν θέλουν να μιλήσουν επωνύμως ή αν θέλουν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους.

³⁹ Πρόκειται για το Archiv für Lebenslaufforschung (Life Course Archive), που στεγάζεται στο Πανεπιστήμιο της Βρέμης (Γερμανία). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.lebenslaufarchiv.uni-bremen.de/index.php?id=567&no_cache=1

Τέλος, πρακτικά προβλήματα παρατηρούνται στην ανωνυμοποίηση ηχητικών και οπτικοακουστικών δεδομένων.

Όταν η ανωνυμοποίηση των δεδομένων παρουσιάζει σημαντικές ή ανυπέρβλητες δυσκολίες, τότε η διασφάλιση της εμπιστευτικότητας επιδιώκεται με άλλα μέσα, όπως με ελέγχους και περιορισμούς στην πρόσβαση. Στις σχετικές διαδικασίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

γ) Έλεγχοι και περιορισμοί στην πρόσβαση.

Η πρόσβαση σε ερευνητικές υποδομές, που διαθέτουν πρωτογενή δεδομένα ερευνών για δευτερογενή ανάλυση, δεν είναι απολύτως ελεύθερη. Έχουν θεσπιστεί ειδικές διαδικασίες ελέγχου, αλλά και περιορισμοί⁴⁰. Το είδος των περιορισμών ποικίλει ανάλογα με τον τύπο των δεδομένων και τον βαθμό εμπιστευτικότητας των στοιχείων που περιλαμβάνουν. Τους περιορισμούς μπορεί να τους θέτει τόσο το Αρχείο, όσο και ο διαθέτης (ο ερευνητής ή το ερευνητικό κέντρο που διεξήγαγε την έρευνα και παρήγαγε τα δεδομένα). Τέτοιου είδους περιορισμοί είναι οι εξής:

- Παροχή δυνατότητας πρόσβασης μόνο σε εγκεκριμένους και αξιόπιστους ερευνητές ή κατόπιν υποχρέωσης του χρήστη να αποδείξει την αξιοπιστία και την καλή του πίστη.
- Παροχή δυνατότητας πρόσβασης αφού πρώτα διερευνηθούν και αποτιμηθούν οι σκοποί του εν δυνάμει χρήστη, η φύση του ερευνητικού προγράμματος, οι χρηματοδότες, οι τρόποι χρήσης των δεδομένων, το είδος των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων.
- Παροχή ασφαλούς πρόσβασης σε δεδομένα που εμπεριέχουν εμπιστευτικές πληροφορίες μόνο για την ανάλυσή τους και χωρίς να μπορεί ο χρήστης να καταφορτώσει (download) και να αποθηκεύσει τα δεδομένα.
- Απαγόρευση της πρόσβασης σε συγκεκριμένες κατηγορίες, όπως για παράδειγμα σε δημοσιογράφους.
- Κάποιες βάσεις δεδομένων μπορούν να παραμείνουν κλειστές για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα μέχρι να επιτραπεί η πρόσβαση σε αυτές.

Αντιστοίχως, ο χρήστης των δεδομένων αναλαμβάνει μια σειρά υποχρεώσεων για την τήρηση των οποίων δεσμεύεται νομικά. Τέτοιες είναι οι εξής:

- Ανάλυση της υποχρέωσης από τον χρήστη να υπογράψει συμφωνητικό με νομική ισχύ που θέτει τους όρους και τις προϋποθέσεις της χρήσης των δεδομένων.
- Ανάλυση της υποχρέωσης από τον χρήστη να μην δημοσιεύσει ή διαδώσει εμπιστευτικές πληροφορίες ή στοιχεία που καθιστούν πρόσωπα ή οργανισμούς αναγνωρίσιμους. Υποχρέωση συμμόρφωσης σε οδηγίες που θα του δοθούν από το Αρχείο σχετικά με το ποιες θεωρούνται τέτοιου είδους πληροφορίες.
- Ανάλυση της υποχρέωσης χρήσης των δεδομένων μόνον για ερευνητικούς σκοπούς σε προσδιορισμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Απαγόρευση της χρήσης των δεδομένων για εμπορικούς σκοπούς.
- Απαγόρευση μεταβίβασης των δεδομένων από τον χρήστη σε τρίτους και ανάλυση της υποχρέωσης ασφαλούς φύλαξης των δεδομένων, ώστε να μην έχουν πρόσβαση σε αυτά τρίτα πρόσωπα. Από τον ως άνω περιορισμό

⁴⁰ Για μια λεπτομερή περιγραφή των σχετικών διαδικασιών, όπως περιγράφονται από το Βρετανικό Αρχείο Δεδομένων βλ. <http://www.data-archive.ac.uk/create-manage/consent-ethics/access-restriction>

εξαιρούνται οι συνεργάτες του ερευνητή στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, στο βαθμό που αποδέχονται και αυτοί τους όρους και τις προϋποθέσεις χρήσης, και οι εκπαιδευόμενοι όταν η χρήση των δεδομένων γίνεται για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

3. Οφέλη από την επαναχρησιμοποίηση και τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.

Η διάθεση των ποιοτικών δεδομένων για τη χρήση τους από άλλους ερευνητές αποτελεί ένα επίδικο αντικείμενο: από τους μεν τα δεδομένα θεωρούνται κτήμα των ερευνητών, που με κόπο τα παρήγαγαν, και συνεπώς αυτοί έχουν τον πρώτο (ή και τον τελευταίο) λόγο στην αξιοποίησή τους. Άλλοι, ωστόσο, υποστηρίζουν πως τα δεδομένα, κυρίως όταν έχει χρηματοδοτηθεί η παραγωγή τους από δημόσιους πόρους ή αποτελούν στοιχεία που εμπεριέχουν πληροφορίες δημοσίου ενδιαφέροντος, δεν μπορούν να θεωρούνται ατομική ιδιοκτησία του ερευνητή και να βρίσκονται κρυμμένα στο γραφείο του.

Στο καταληκτικό αυτό κεφάλαιο θα αναφερθούμε στα οφέλη και στις δυνατότητες που παρέχει η επαναχρησιμοποίηση και η δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, όπως αυτές καταγράφονται στη σχετική βιβλιογραφία⁴¹. Ειδικότερα, αναφέρονται οι εξής δυνατότητες:

- Μέσω της δευτερογενούς ανάλυσης σύνολα ποιοτικών δεδομένων, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προηγούμενων ερευνών, μπορούν να αναλυθούν εκ νέου υπό το πρίσμα νέων ερωτημάτων ή νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Διευρύνεται έτσι το φάσμα των δυνατών ερμηνειών τους⁴². Προάγεται, επίσης, ο επιστημονικός διάλογος, αφού τα δεδομένα που αξιοποιούνται δευτερογενώς μπορούν να αποτελέσουν μια κοινή βάση για αναλυτικούς πειραματισμούς υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωρητικών οπτικών ή με τη χρήση διαφορετικών μεθόδων ανάλυσης καθώς και για την μεταξύ τους αντιπαράθεση.
- Η δυνατότητα πρόσβασης και επεξεργασίας δεδομένων, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προηγούμενων ερευνών, μπορεί να λειτουργήσει ως οδηγός για τον σχεδιασμό νέων πρωτογενών ερευνών, παρέχοντας σημαντικές ιδέες τόσο ως προς την εξεταζόμενη θεματική, όσο και για δυσκολίες που μπορούν να ανακύψουν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας⁴³.
- Μέσα από το μοίρασμα και την ανταλλαγή δεδομένων προάγεται η συγκριτική έρευνα με τη διεύρυνση της δυνατότητας συγκριτικής μελέτης δεδομένων, που έχουν παραχθεί σε διαφορετικούς χρόνους ή σε διαφορετικά πλαίσια. Χαρακτηριστικές είναι οι πρακτικές της «διευρυμένη

⁴¹ Βλ. ενδεικτικά Heaton (2004:26-28), Opitz & Witzel (2005), Thompson (2000).

⁴² Όπως γράφει η Λίλιαν Μήτρου στο άρθρο της που περιλαμβάνεται στον ανα χείρας τόμο: «Η ελεύθερη πρόσβαση και διάθεση των δεδομένων υπηρετεί την έρευνα στο σύνολό της καθώς, καταφανώς, προωθεί τη νέα έρευνα αλλά και ενθαρρύνει την ερευνητική ποικιλότητα ως προς την ανάλυση και ερμηνεία ερευνητικών δεδομένων, επιτρέποντας τη διερεύνηση παραγόντων και διαστάσεων που εκφεύγουν του ερευνητικού ορίζοντα του αρχικού ερευνητή».

⁴³ Βλ. ειδικότερα Thompson (2000).

δειγματοληψία» (amplified sampling)⁴⁴ και της «σύγκρισης συνενωμένων περιπτώσεων» (pooled case comparison)⁴⁵, που αναφέραμε παραπάνω.

- Η διάθεση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων, που παρήχθησαν σε προγενέστερες ερευνητικές διαδικασίες, παρέχει τη δυνατότητα να διενεργήσουν (δευτερογενείς) έρευνες και εκείνοι οι ερευνητές που διαθέτουν περιορισμένους πόρους ή που συναντούν ανυπέρβλητα εμπόδια κατά τις προσπάθειες εισόδου τους στο πεδίο. Παρέχεται, ειδικότερα, η δυνατότητα περαιτέρω διερεύνησης σε ερευνητικά πεδία στα οποία η πρόσβαση είναι ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα και σε δυσπρόσιτες κοινωνικές ομάδες. Επίσης, αποφεύγεται με τον τρόπο αυτό η όχληση ανθρώπων, οι οποίοι επιλέγονται συχνά ως πληροφορητές σε έρευνες που αφορούν ευαίσθητα και επώδυνα θέματα.
- Μέσω της συλλογής και της τεκμηρίωσης δεδομένων με σκοπό την επαναχρησιμοποίησή τους, διασώζονται στοιχεία που στο πέρασμα του χρόνου αποκτούν τον χαρακτήρα ιστορικού τεκμηρίου.
- Η διάθεση των δεδομένων μιας έρευνας για δευτερογενή ανάλυση και η καλή τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας, που αυτή προϋποθέτει, μπορεί να εκληφθεί ως σημαντικός δείκτης της ποιότητας της έρευνας. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στην ποιοτική προσέγγιση, αφού σε αυτήν λογίζεται ως σημαντικό κριτήριο ελέγχου της ποιότητας ενός ερευνητικού εγχειρήματος το κατά πόσο είναι διαφανής η αναλυτική διαδρομή που ακολούθησε ο ερευνητής, καθώς και η δυνατότητα διυποκειμενικού ελέγχου που παρέχεται.
- Τέλος, σημαντικές είναι οι δυνατότητες που προσφέρει η επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων στην εκπαίδευση νέων ερευνητών, αφού τα δεδομένα που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο προηγούμενων ερευνών μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως υλικό πάνω στο οποίο θα εφαρμοστούν ασκήσεις ποιοτικής ανάλυσης ή ερευνητικού (επανα-)σχεδιασμού.

---

⁴⁴ Thorne (1998:548).

⁴⁵ West & Oldfather (1995).

Βιβλιογραφία

- Ασπράκη, Γ. (2007) Ενήμερη Συγκατάθεση: Συζήτηση περί επαγγελματικής ηθικής και δεοντολογίας. Στο Παπαϊωάννου Σκ. (2007) (επιμ.) *Ζητήματα Θεωρίας και Μεθόδου των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Κριτική.
- Bond, G.C. (1990) Fieldnotes: research in past occurrences. In Sanjek, R. (ed.) *Fieldnotes: The making of Anthropology*. Ithaca: Cornell University Press. Pp. 273-289.
- Corti, L. & Backhouse, G. (2000) Qualitative Archives: Short Descriptions – Qualitative Data Archival Resource Centre, University of Essex, UK. Forum Qualitative Sozialforschung (FQS) vol.1. no.3 (On-line Journal). Available at <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1048> Date of access: 13 August 2010.
- Corti, L. Day, A. & Backhouse, G. (2000) Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives. Forum Qualitative Sozialforschung (FQS) vol.1. no.3 (On-line Journal). Available at <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1024> Date of access: 13 August 2010.
- Corti, L., Thompson, P. & Fink, J. (2004). Preserving, sharing and re-using data from qualitative research. In Cassell, C. & Symon G. (Eds.), *Essential guide to qualitative methods in organizational research* (pp.288-301). London: Sage.
- Dale, A., Arber, S. & Procter, M. (1988) *Doing Secondary Analysis*. London: Unwin Hyman.
- Glaser, B.G. (1962) Secondary analysis: a strategy for the use of knowledge from research elsewhere. *Social Problems*. 10 (1): 70-74.
- Glaser, B.G. (1963) Retreating research materials: the use of secondary analysis by the independent researcher. *The American Behavioural Scientist*. 6(10): 11-14.
- Glass, G.V. (1976) Primary, secondary and meta-analysis of research. *Educational Researcher*. 5 (11): 3-8.
- Hakim, C. (1982) *Secondary Analysis in Social Research: A Guide to Data Sources and Methods with Examples*. London: George Allen Unwin.
- Heaton, J. (2004) *Reworking Qualitative Data*. London: Sage.
- Hinds, P.S. Vogel, R.J. & Clarke-Steffen, L. (1997) The possibilities and pitfalls of doing a secondary analysis of a qualitative data set. *Qualitative Health Research* 7(3): 408-423.
- Hoffmann-Riem, C. (1980). Die Sozialforschung einer interpretativen Soziologie. Der Datengewinn. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 32: 339-372.
- Kiecolt, K.J. & Nathan, L.E. (1985) *Secondary Analysis of Survey Data*. London: Sage.
- Mauthner, N.S., Parry, O. & Backett-Milburn, K. (1998) The data out there, or are they? Implications for archiving and revisiting qualitative data. *Sociology*. 32(4): 733-745.
- McCulloch, G. (2004) *Documentary Research in Education, History and the Social Sciences*. London and New York: RoutledgeFalmer
- Medjedovic, I. (2007) Sekundaeranalyse qualitativer Interviewdaten – Problemkreise und offene Fragen einer neuen Forschungsstrategie. *Journal fuer Psychologie*, 15(3).
- Miller, J.D. (1982) Secondary analysis and science education research. *Journal of Research in Science Teaching*, 19 (9): 719-725.

- Moore, N. (2006) The Contexts of Context: Broadening Perspectives in the (Re)use of Qualitative Data. *Methodological Innovations Online*. Vol. 1. No. 2 (On-line Journal). Available at http://erdt.plymouth.ac.uk/mionline/public_html/viewarticle.php?id=27&layout=html#_ednref1 Date of access: 12 August 2010.
- Opitz, D. & Witzel, A. (2005) The Concept and Architecture of the Bremen Life Course Archive. *Forum Qualitative Sozialforschung (FQS)* vol.6. no.2 (On-line Journal). Available at <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/460> Date of access: 13 August 2010.
- Plummer, K. (1983) *Document of Life: An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method*. London: George Allen & Unwin. Ελληνική Μετάφραση: *Τεκμήρια ζωής. Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου*. Αθήνα: Gutenberg. 2000.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Scott, J. (1990) *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*. Cambridge: Polity Press.
- Smythe, W.E. & Marray M.J. (2000) Owing the Story: Ethical Considerations in Narrative Research. *Ethics & Behavior* 10 (4): 311-336.
- Stewart, D.W. & Kamins, M.A. (1993) *Secondary Research: Information Sources and Methods*. Newbury Park: Sage.
- Szabo, V. & Strang, V.R. (1997) Secondary analysis of qualitative data. *Advances in Nursing Science*. 20(2): 66-74.
- Thompson, P. (2000) Re-using Qualitative Research Data: A Personal Account. *Forum Qualitative Sozialforschung (FQS)* vol.1. no.3 (On-line Journal). Available at <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1044/2258> Date of access: 13 August 2010.
- Thompson, P. (2004) Pioneering the Life Story Method. *International Journal of Social Research Methodology* 7(1): 81-84.
- Thorne, S. (1998) Ethical and representational issues in qualitative secondary analysis. *Qualitative Health Research*, 8(4): 547-555.
- Van den Berg, H. (2005) Reanalyzing Qualitative Interviews from Different Angles: The Risk of Decontextualization and Other Problems of Sharing Qualitative Data. *Forum Qualitative Sozialforschung (FQS)* vol.6. no.1 (On-line Journal). Available at <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/499> Date of access: 13 August 2010.
- West, J. & Oldfather, P. (1995) Pooled case comparison: an innovation for cross-case study. *Qualitative inquiry*. 1 (4): 452-464.